

تعاریف و مفاهیم کلی

در عملیات اجرایی سرشماری عمومی نفوس و مسکن، برای حصول اطمینان از پوشش دادن کل کشور و دستیابی به تمامی مکان‌ها و خانوارها، لازم است مساحت کل کشور به محدوده‌های کاری مشخص تقسیم‌بندی شود. بنابراین بر اساس نقشه‌های آماری، کشور به محدوده‌های کاری مشخصی به نام «حوزه» تقسیم شده است. هر حوزه شامل یک یا چند بلوک یا آبادی می‌شود. (در موارد نادری یک حوزه می‌تواند بخشی از یک بلوک یا آبادی باشد.) هر بلوک/آبادی شامل تعدادی مکان است و در هر مکان ممکن است یک یا چند خانوار زندگی کنند. وظیفه‌ی اصلی مأمور آمارگیر، مراجعه به تمامی مکان‌های واقع در محدوده‌ی حوزه‌های کاری خود و سرشماری از تمام خانوارهایی که در این مکان‌ها اقامت دارند، بر اساس این تعاریف است.

حوزه: محدوده‌ی کاری مشخص است که مشخصات آن شامل استان، شهرستان، بخش، دهستان، نام شهر، شماره حوزه و نوع حوزه می‌شود. اگر حوزه در محدوده‌ی مناطق شهری باشد، نوع حوزه «شهری» و اگر در محدوده‌ی مناطق روستایی باشد، نوع حوزه «روستایی» است. به طور معمول، یک یا چند حوزه حجم کاری هر مأمور سرشماری را تشکیل می‌دهد.

هر حوزه شهری شامل یک یا چند بلوک و هر حوزه روستایی شامل یک یا چند آبادی است.

بلوک: منظور از بلوک، مجموعه‌ای از ساختمان‌های به هم پیوسته (یا زمین‌ها و ساختمان‌های به هم پیوسته) است که از همه طرف به معابر عمومی (کوچه، میدان، خیابان و...) محدود شده باشد.

آبادی: آبادی، محدوده‌ای است واقع در یک دهستان، با حدود ثبتي یا عرفی مستقل و خارج از محدوده شهرها یا آبادی دیگر که به دلیل وجود فعالیت انسان در تمام یا بخشی از آن، قابل تشخیص و معمولاً دارای نام خاصی است. آبادی یک نقطه‌ی جغرافیایی محسوب می‌شود و شامل اراضی کشاورزی و یا غیر کشاورزی و اماکن محل فعالیت یا سکونت انسان است. آبادی ممکن است یک ده، یک مزرعه، یک مکان، یک معدن و امثال آن باشد.

هر بلوک یا آبادی شامل تعدادی مکان است:

مکان: فضا یا محوطه‌ای محصور است که یک یا چند ورودی به معبر عام (کوچه، خیابان، بازار، میدان و غیره) یا به معبر خاص (راهروی مشترک، راه پله مشترک و غیره) دارد. با این تعریف، زمین نیز به شرط دارا بودن حصار و در ورودی، مکان محسوب می‌شود.

خانوار: در هر مکان ممکن است خانوار یا خانوارهایی زندگی کنند، خانوار انواع مختلفی دارد که این خانوارها بر اساس تعریف و دستورالعمل باید سرشماری شوند:

خانوار معمولی: خانوار معمولی از چند نفر تشکیل می‌شود که با هم در یک **اقامتگاه** زندگی می‌کنند، با یکدیگر هم خرج هستند و معمولاً با هم غذا می‌خورند. در مواردی خانوار معمولی، می‌تواند یک نفره باشد.

برای روشن شدن مفهوم خانوار معمولی به مثال‌های ذیل توجه کنید:

- زن و شوهری که با فرزندان خود زندگی می‌کنند، خانوار معمولی به حساب می‌آیند.
- زن و شوهری که با پسر، عروس و نوه‌های خود زندگی می‌کنند، خانوار معمولی محسوب می‌شوند.
- زن و شوهری که دارای یک فرزند هستند و برای نگهداری فرزندشان، پرستاری دارند که شب‌ها به خانه خود می‌رود، زن و شوهر و فرزند آنان یک خانوار معمولی به حساب می‌آیند ولی پرستار به لحاظ این که محل اقامت او در جای دیگری است، جزو خانوار دیگری محسوب می‌شود.
- خواهر و برادری که با هم زندگی می‌کنند، خانوار معمولی هستند.
- مادر و فرزندی که با هم زندگی می‌کنند، خانوار معمولی هستند.
- زن یا مردی که با نوه‌های خود با هم زندگی می‌کنند، خانوار معمولی هستند.

با توجه به تعریف فوق، اکثر جمعیت کشور در قالب خانوارهای معمولی زندگی می‌کنند و به طوری که، بقیه‌ی جمعیت کشور که در پوشش این گونه خانوارها قرار نمی‌گیرند، برخی در قالب خانوارهایی تحت عنوان «خانوار مؤسسه‌ای» و دسته‌ای دیگر در قالب خانوارهایی تحت عنوان «خانوار گروهی» طبقه‌بندی می‌شوند.

خانوارهای معمولی دارای ویژگی‌های زیر است:

- در اغلب موارد، اعضای آن دارای رابطه‌ی خویشاوندی با یکدیگر هستند.
- در این خانوارها، یکی از اعضا به عنوان سرپرست خانوار شناخته می‌شود.
- این خانوارها در مقایسه با سایر خانوارها، از تعداد اعضا و ترکیب پایدارتری برخوردار هستند و معمولاً تغییرات سریعی در ترکیب افراد این گونه خانوارها ایجاد نمی‌شود.

خانوار معمولی ساکن و خانوار معمولی غیرساکن: خانوارهای

معمولی از نظر «نحوه‌ی سکونت» همگی وضع مشابهی ندارند و از این لحاظ به دو گروه «خانوار معمولی ساکن» و «خانوار معمولی غیرساکن» تقسیم می‌شوند.

آن دسته از خانوارهای معمولی که در اقامتگاه ثابت (مکان‌های محل سکونت ساخته شده از مصالح سخت و نیز چادر ثابت، آلونک، کپر و...) سکونت دارند

به عنوان خانوار معمولی ساکن و بقیه به عنوان خانوار معمولی غیرساکن، تلقی می‌شوند. خانوارهای معمولی غیرساکن، سه گروه ذیل را در برمی‌گیرند:

- خانوارهایی که در زمان سرشماری در کوچ به سر می‌برند یا در خارج شهرها و آبادی‌ها در سرپناه قابل حمل زندگی می‌کنند. منظور از کوچ، حرکت خانوار از نقطه‌ای به نقطه‌ی دیگر، با قصد مراجعت به مبدأ حرکت است که معمولاً با شرکت همه‌ی اعضای خانوار، همراه با اثاثه‌ی منزل، بار و بنه و سرپناه قابل حمل به عمل می‌آید. کوچ غالباً به منظور استفاده از منابع طبیعی برای چرای دام صورت می‌گیرد.
- خانوارهایی که در محل ثابتی زندگی نمی‌کنند و به طور مداوم محل زندگی خود را تغییر می‌دهند و همراه با اثاثیه و بار و بنه از محلی به محل دیگر می‌روند، مانند کولی‌ها.

- خانوارهایی که محل زندگی مشخصی ندارند و شب‌ها معمولاً در پارک‌ها، خرابه‌ها، زیرپل‌ها و... به سر می‌برند. افراد این‌گونه خانوارها که غالباً به شکل یک نفره هستند، افراد بی‌سرپناه، کارتن‌خواب و... نامیده می‌شوند.

خانوار مؤسسه‌ای و خانوار گروهی: همان‌گونه که قبلاً گفته شد، اکثر جمعیت کشور در قالب خانوارهای معمولی (ساکن و غیر ساکن) زندگی می‌کنند (البته تعداد خانوارهای معمولی غیرساکن در مقایسه با تعداد خانوارهای معمولی ساکن، اندک است)، با این وجود در بین جمعیت کشور افرادی هم وجود دارند که در زمان سرشماری با توجه به شرایط خاص زندگی خود، عضو هیچ یک از خانوارهای معمولی به حساب نمی‌آیند. این افراد کسانی هستند که بنا به شرایط خاصی که دارند، شکل زندگی آنان در برخی زمینه‌ها با خانوارهای معمولی تفاوت دارد و در این سرشماری در قالب «خانوار مؤسسه‌ای» یا «خانوار گروهی» طبقه‌بندی می‌شوند. ویژگی عمده‌ی خانوارهای اخیر این است که برخلاف خانوارهای معمولی، افراد معمولاً با یکدیگر رابطه‌ی خویشاوندی ندارند، همچنین در این خانوارها، سرپرست خانوار مفهومی ندارد.

خانوار مؤسسه‌ای: مجموعه‌ی افرادی که به دلیل داشتن هدف یا ویژگی مشترک با هم در یک مؤسسه زندگی می‌کنند و آن مؤسسه بنا بر مجوز یا بر اساس مقررات و ضوابط معین، مسئولیت اسکان (آرائه‌ی محل سکونت همراه با خدمات و تسهیلات) آن‌ها را برعهده دارد، خانوار مؤسسه‌ای نامیده می‌شود.

نمونه‌های مشخصی از خانوارهای مؤسسه‌ای عبارت‌اند از:

- خوابگاه‌های دانشجویی که تحت مدیریت یکی از دانشگاه‌ها اداره می‌شوند، (به جز خوابگاه‌های متأهلین)
- پادگان‌ها و پاسگاه‌های نظامی و انتظامی
- خانه‌های سالمندان
- شیرخوارگاه‌ها
- آسایشگاه‌های روانی
- آسایشگاه‌های معلولین
- زندان‌ها و ندامتگاه‌ها
- پانسیون‌ها
- خوابگاه‌های دانش‌آموزی

ویژگی‌های اصلی مؤسسات محل سکونت خانوارهای

مذکور عبارت‌اند از:

- محل اقامت این‌گونه خانوارها با هدف اسکان اعضای آن‌ها و غالباً همراه با تأسیسات مناسب برای زندگی ایجاد شده است.
- این مؤسسات به لحاظ قانونی معمولاً مجوز فعالیت مورد نظر را دارا هستند.
- این مؤسسات از ساختار دائمی و نسبتاً پایدار برخوردارند.
- این مؤسسات دارای قوانین و مقررات خاصی برای زندگی افراد در آن هستند.
- این مؤسسات، مدیریت و سازمان مشخصی برای اداره‌ی امور مربوط به اسکان و زندگی افراد دارند.
- زندگی افراد در این مؤسسات معمولاً جنبه کوتاه مدت ندارد.

خانوار گروهی: مجموعه‌ی افرادی که تمام یا اغلب آنان به دلیل دارا

بودن شرایط خاص (به طور عمده داشتن ویژگی مشترک) اقامتگاه مشترکی را برای سکونت خود انتخاب کرده‌اند و به طور مشترک، امور زندگی در آن اقامتگاه را اداره می‌کنند، خانوار گروهی نامیده می‌شود. لازم به ذکر است که اکثر خوابگاه‌های دانشجویی، خانوار مؤسسه‌ای محسوب می‌شوند، ولی خوابگاه‌هایی هم وجود دارند که خانوار مؤسسه‌ای محسوب

نمی‌شوند، بلکه محل اقامت یک یا چند خانوار گروهی هستند. این خوابگاه‌ها هر چند با نام یکی از دانشگاه‌ها شناخته می‌شوند، ولی آن دانشگاه نقشی در اداره‌ی خوابگاه ندارد و دانشجویان به طور مشترک، امور زندگی در آن اقامتگاه را اداره می‌کنند (مانند خوابگاه‌های خودگردان). بر اساس تعریف فوق، خانوار گروهی نمی‌تواند یک نفره باشد.

• در خانوارهای گروهی تعداد افراد محدود و غالباً مانند خانوارهای معمولی است.

ویژگی‌های اصلی خانوار گروهی و وجوه تمایز آن با خانوارهای معمولی عبارت است از:

• در خانوارهای گروهی برخلاف خانوارهای معمولی، وجود فردی به عنوان سرپرست خانوار مفهوم ندارد.

• افراد این‌گونه خانوارها غالباً با اراده‌ی خود، به صورت جمعی زندگی می‌کنند.

• افراد این‌گونه خانوارها معمولاً با یکدیگر رابطه‌ی خویشاوندی ندارند.

• ترکیب این‌گونه خانوارها از ثبات و پایداری برخوردار نیست.

مصادیق عمده‌ی خانوارهای گروهی عبارت است از:

• چند محصل یا دانشجو که با هم در یک واحد مسکونی زندگی می‌کنند.

• چند کارگر ساختمانی که به صورت جمعی در یک ساختمان در دست ساخت زندگی می‌کنند.

• چند کارگر که در یک مغازه کار می‌کنند و با هم در آن‌جا زندگی می‌کنند.

وجوه تمایز خانوار گروهی با خانوارهای مؤسسه‌ای به قرار زیر است:

• مجوز خاصی برای استقرار و زندگی افراد در محل‌های اقامت خانوارهای گروهی مورد نیاز نیست.

• معمولاً مقررات معینی برای زندگی افراد در محل‌های اقامت خانوارهای گروهی وجود ندارد.

• مدیریت و سازمان خاصی برای اداره‌ی امور مربوط به زندگی افراد خانوارهای گروهی وجود ندارد.

5- چه خانوارهایی باید سرشماری شوند؟

مامور آمارگیر موظف است همه‌ی خانوارهای دارای شرایط زیر را در صورتی که پرسشنامه سرشماری را از طریق اینترنت تکمیل نکرده باشند، سرشماری کند:

1- همه‌ی خانوارهای معمولی ساکنی که اقامتگاه معمولی آن‌ها در زمان مراجعه در حوزه‌ی کار مامور قرار دارد.

منظور از اقامتگاه معمولی در مورد این‌گونه خانوارها، محلی است که در زمان سرشماری در آن‌جا زندگی می‌کنند، مشروط بر این‌که اقامتگاه دیگری نداشته باشند. اقامتگاه معمولی آن دسته از خانوارهای معمولی ساکن که در زمان سرشماری بیش از یک اقامتگاه دارند، محلی است که بیشترین مدت سال را در آن‌جا به سر می‌برند.

2- همه‌ی خانوارهای گروهی که اقامتگاه معمولی آن‌ها در زمان مراجعه در حوزه‌ی کار مامور قرار دارد.

3- همه‌ی خانوارهای مؤسسه‌ای که در حوزه‌ی کار مامور قرار دارند.

4- همه‌ی خانوارهای معمولی غیرساکنی که در زمان سرشماری در حوزه‌ی کار مامور با آن‌ها مواجه می‌شود، مشروط بر این‌که در محل دیگری سرشماری نشده باشند.

دقت کنید:

- شمارش دقیق خانوارها یکی از عوامل مهم در کیفیت نتایج سرشماری است. به این منظور هر خانوار باید یک بار و در یک اقامتگاه، سرشماری شود. برای جلوگیری از شمارش مکرر یک خانوار معمولی ساکن، به هنگام سرشماری، مأمور آمارگیر باید ابتدا تحقیق کند که آیا خانوار اقامتگاه دیگری دارد یا نه؟ در صورتی که خانوار بیش از یک اقامتگاه داشته باشد، باید در اقامتگاهی سرشماری شود که بیشترین مدت سال را در آن جا به سر می برد. در مورد خانوارهای معمولی غیرساکن نیز برای جلوگیری از شمارش مکرر، در زمان روبه رو شدن با آنها باید تحقیق کند که خانوار در محل دیگری سرشماری نشده باشد.

- کادر سیاسی سفارتخانه‌ها و اعضای هیئت‌های سیاسی خارجی و اعضای خانوار آنان که در ایران زندگی می‌کنند، سرشماری نمی‌شوند ولی ممکن است در محل زندگی یا کار کادر سیاسی سفارتخانه‌ها یا اعضای هیئت‌های سیاسی خارجی، افراد یا خانوارهایی (اعم از ایرانی یا خارجی) زندگی کنند که جزو کادر سیاسی یا هیئت‌های سیاسی خارجی تلقی نشوند. این افراد یا خانوارها مشروط بر آن که اقامتگاه معمولی آنها در همان جا باشد، باید در آن جا به عنوان خانوار معمولی ساکن سرشماری شوند. مثلاً آشپز یا خدمتکار یک سفیر که به تنهایی یا همراه با سایر اعضای خانوار خود در محل سفارتخانه یا محل زندگی سفیر زندگی می‌کند و این مکان بنا بر تعریف، اقامتگاه معمولی او تلقی می‌شود، باید در همین مکان سرشماری شود.

در سرشماری خانوارها به نکات زیر توجه می‌شود:

- در هتل‌ها، مهمان‌خانه‌ها، مسافرخانه‌ها، زائرسراها و نظایر آنها، مسافران سرشماری نمی‌شوند ولی خانوارهایی را که در این نوع مکان‌ها زندگی می‌کنند و این گونه مکان‌ها بنابر تعریف، اقامتگاه معمولی آنها محسوب می‌شود، در همان جا سرشماری می‌شوند. این خانوارها عبارت‌اند از:
  1. خارجیانی مقیم ایران و پناهندگانی که در این گونه مکان‌ها زندگی می‌کنند.
  2. خانوارهای ایرانی که در این گونه مکان‌ها زندگی می‌کنند و این مکان‌ها، بنا بر تعریف، اقامتگاه معمولی آنان محسوب می‌شود.

- ممکن است فرد یا افرادی در ساختمان‌های نیمه‌تمام، آلونک، زاغه و موارد مشابه زندگی کنند. این گونه افراد را مشروط بر آن که اقامتگاه معمولی آنان جای دیگری نباشد، در همان محل سرشماری می‌شوند.

منظور از اقامتگاه معمولی فرد، محلی است که وی در زمان سرشماری در آن جا زندگی می‌کند، مشروط بر آن که اقامتگاه دیگری نداشته باشد. اقامتگاه معمولی افرادی که در زمان سرشماری بیش از یک اقامتگاه دارند، محلی است که به طور معمول بیشترین مدت سال را در آن جا به سر می‌برند.

تعیین اقامتگاه معمولی افرادی که دارای بیش از یک اقامتگاه هستند:

- برخی افراد به دلایلی مانند کار، تحصیل و... در بیش از یک اقامتگاه به سر می‌برند. چنانچه در این گونه موارد پاسخگو نتواند اقامتگاه معمولی فرد را (طبق تعریف اقامتگاه معمولی) تعیین کند، مامور از وی می‌پرسد فرد مورد نظر به طور معمول بیشترین مدت ماه را در کجا به سر می‌برد؟ سپس با توجه به نتیجه‌ی پاسخ، اقامتگاه معمولی فرد را تعیین می‌شود. چنانچه باز هم موفق به دریافت پاسخ و تعیین اقامتگاه معمولی فرد نشوید، از پاسخگو پرسش می‌شود فرد مورد نظر به طور معمول، بیشترین مدت هفته را در کجا به سر می‌برد؟ سپس با توجه به پاسخ، اقامتگاه معمولی فرد را تعیین خواهد شد. به طور کلی هدف از این سؤالات تعیین درست محلی است که فرد **بیشترین مدت سال** را در آنجا به سر می‌برد.
- مهندسان، تکنیسین‌ها و کارگرانی را که به طور شبانه‌روزی در نزدیکی محل فعالیت‌های راه‌سازی، سدسازی، لوله‌کشی‌گاز و... در چادر، کمپ، کاراوان و... زندگی می‌کنند، مشروط بر آن که محل‌های مزبور اقامتگاه معمولی آنان تلقی شود، در همان جا سرشماری می‌شوند.
- در داخل مؤسساتی که در آنها افراد به عنوان اعضای خانوار مؤسسه‌ای زندگی می‌کنند، ممکن است یک یا چند خانوار معمولی نیز سکونت داشته باشند. افراد این خانوارها را جزو خانوار مؤسسه‌ای نیستند این افراد جداگانه و تحت عنوان خانوار معمولی ساکن سرشماری می‌شوند. به طور مثال، در داخل پادگان‌ها، پایگاه‌ها و نظایر آنها، احتمالاً تعدادی از خانوارهای افسران و درجه‌داران سکونت دارند که هر کدام باید به عنوان یک خانوار معمولی ساکن مورد سرشماری قرار گیرند. همچنین سرایدار یک آسایشگاه روانی که در آنجا زندگی می‌کند، عضو خانوار مؤسسه‌ای آن آسایشگاه روانی محسوب نمی‌شود. این سرایدار برحسب مورد، به تنهایی یا به همراه اعضای خانوار خود که در همان مکان زندگی می‌کنند، یک خانوار معمولی ساکن تلقی می‌شود.
- دانشجویانی که به اتفاق همسر و فرزندان خود در خوابگاه‌های دانشجویی اقامت دارند، عضو خانوار مؤسسه‌ای محسوب نمی‌شوند بلکه هر یک از آنان با همسر و فرزندان خود یک خانوار معمولی ساکن به حساب می‌آیند.